KÖKLERE DOĞRU

TÜRK DİLİNİN DOKUZ BİN YILLIK MACERASI

AHMET BİCAN ERCİLASUN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2102
KÜLTÜR SERİSİ: 1142

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-716-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Gürol Pehlivan

Düzelti: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul- 2024

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Ahmet Bican Ercilasun: 1943'te İzmir'de doğdu. 1962'de İzmir İmam Hatip Okulunu, 1963'te Edremit Lisesini bitirdi. 1963-1967 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okudu. 1965-1967 yıllarında Ömer Lütfü Barkan'ın yönettiği Türk İktisat Tarihi Enstitüsünde uzman olarak çalıştı. 1967'de Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Türk dili asistanı olarak göreve başladı. "Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi" adlı çalışmasıyla 1971'de doktor oldu. 1971'de Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne öğretim görevlisi olarak tayin edildi. 1972-1973'te askerlik görevini yaptı. 1976 Haziranı ile 1977 Ağustosu arasında ABD'nin Seattle şehrindeki University of Washington'da misafir araştırıcı olarak bulundu."Kutadgu Bilig'de Fiil" adlı teziyle 1979'da doçent oldu. 1983-1986 yıllarında ek görevle Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünün başkanlığını yürüttü. Bu görevi sırasında Türk lehçeleri üzerine yüksek lisans ve doktora tezleri yönetmeye başladı. 1986'da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesine profesör olarak atandı. Aynı yıl bu fakültede Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurdu. 1986-1990 yıllarında Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu müdürlüğü yaptı. 1990 sonlarında bir yıl süreyle Kültür Bakanlığında görevlendirildi; Türk dünyasından çağrılan akademisyenlerle birlikte *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nü hazırladı. 1993'te Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünü kurdu. 21 Eylül 1993 – 06 Kasım 2000 tarihleri arasında Türk Dil Kurumu başkanlığı yaptı. 2001 yılında Türkiye – Kırgızistan Manas Üniversitesinde (Bişkek) Edebiyat Fakültesi dekanı olarak görev yaptı. 2004-2005 öğretim yılında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki Girne Amerikan Üniversitesinde bir yıl çalıştı. 2010 yılının Şubat ayında Gazi Üniversitesinden emekli oldu.

Ahmet B. Ercilasun, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Ocağı, Azerbaycan Kültür Derneği ve Millî Düşünce Merkezi üyesidir.

Kitap olarak yayımlanan eserleri şunlardır:

Arpaçay Köylerinden Derlemeler (Selahattin Olcay ve Ensar Aslan'la birlikte – Ankara 1976)

Bugünkü Türk Alfabeleri 1-2 (Ankara 1977)

Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi (Ankara 1983)

Kutadgu Bilig Grameri – Fiil (Ankara 1984)

Dilde Birlik (İstanbul 1984)

"Başlangıçtan XIII. Yüzyıla Kadar Türk Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klasikleri 1* (İstanbul 1985)

Uygur Halk Masalları (Şekür Turan'la birlikte – Ankara 1989)

Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri (Ankara 1990)

Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri (ortak – Ankara 1990)

Moğolistan ve Çin Günlüğü (Ankara 1991)

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1-2 (ortak – Ankara 1991-1992)

Türk Dünyası Üzerine İncelemeler (Ankara 1993)

Türk Dili 1-4 (Leylâ Karahan'la birlikte – Ankara 1994, 1996)

Gülnar – roman (İstanbul 1998)

Başlangıçtan 20. Yüzyıla Türk Dili Tarihi (Ankara 2004)

2BA – Beden-Beyin Akımı – roman (Ankara 2006)
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I Fiil – Basit Çekim (ortak – Ankara 2006)
Makaleler – Dil-Destan-Tarih-Edebiyat (Ankara 2007)
Türk Lehçeleri Grameri (ortak – Ankara 2007)
Kâşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti't-Türk – Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin (Ziyat Akkoyunlu ile birlikte – Ankara 2014)
Türk'ün Kayıp Kitabı – Ulu Han Ata – roman (Ankara 2016)
Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları (İstanbul 2016)
Atsız – Türkçülüğün Mistik Önderi (Ankara 2018)
Nehir Destan Oğuzname (Oguz Bitig) (İstanbul 2019)
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri (İstanbul 2020)
Türklük Bilimi Yazıları (İstanbul 2020)
Türkçülük Yazıları (İstanbul 2020)
Türk Dili Temel Kitabı – Herkes İçin Türk Dili (Ankara 2020)
Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen – Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları (İstanbul 2021)
Kaynaklarda Türk ve Türkçe (İstanbul 2022)
Kara Kam (İstanbul 2022)
Kaynama Misak Yazıları (İstanbul 2023)

İÇİNDEKİLER

SÖZ BAŞI 9
KISALTMALAR 15
GİRİŞ 17
ANA DÜNYA DİLİ 25
Ana Dünya Dilinde Türkçe Kelimeler 26
NOSTRATİK VE AVRASYATİK DİLLERİYLE ORTAKLAŞAN TÜRKÇE KELİMELER 30
NOSTRATİK TEORİSİNDEN İLK (ÖN) TÜRKÇEYE 43
TÜRK – SÜMER İLİŞKİSİ 47
Sümercenin Özellikleri 48
Sümerce – Türkçe: Farklılıklar, Benzerlikler 52
Sümerce – Türkçe İlişkisi Üzerindeki Çalışmalar 53
Sümerce – Türkçe Ortak Kelimeler (Benim Listem) 59
TÜRK – DRAVİD İLİŞKİSİ 81
TÜRK – HİNT-AVRUPA – URAL DİL İLİŞKİSİ 84
Hangi Dilden Hangi Dile Doğru 95
TÜRK – İSKİT (SAKA) MESELESİ 101
Altın Elbiseli Adam Yazıtı 107
TÜRK – ÇİN İLİŞKİLERİ 109
ÇİNCE KAYNAKLARDA ASYA HUN DÖNEMİNE AİT TÜRKÇE KELİMELER 111
Çince Alıntılar Sözlüğü'ne (HWC'ye) Göre Hunca Kelimeler 111
HWC'ye Girmeyen Türkçe Kelimeler: Ünvanlar 120
Kişi Adları 122
328 Tarihli Fal: Çince Karakterlerle Yazılmış Hunca İki Cümle 125
TOBALAR DÖNEMİNDE ÇİNCE KAYNAKLARDA GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER 131
AVRUPA HUNLARI 135
Boy adları 138
Kişi Ad ve Ünvanları 142
Sura Yazıtı 151
AVAR, SABİR, OGUR VE BULGAR TÜRKLERİ 154
Asparuk Yazıtları 163
AK HUNLARDA TÜRKÇE ADLAR VE ÜNVANLAR 166
JOU-JAN'LARDA TÜRKÇE ÜNVANLAR 174

KÖKTÜRKLERİN BİRİNCİ DÖNEMİNE AİT TÜRKÇE KELİMELER 178
BATI TÜRK KAĞANLIĞINDAN TÜRKÇE İSİMLER VE ÜNVANLAR 186
SONUÇ
DİL BİLGİSİ 195
Kelime Kadrosu 195
Ses Bilgisi 196
Biçim Bilgisi 203
Söz Dizimi ve Cümle 220
DİZİN 227
KAYNAKLAR 253
EK
DİLİN DOĞUŞU VE EVRİMİ: BASAMAK TEORİSİ 261

SÖZ BAŞI

Türk dilinin dokuz bin yıllık macerası. Hiç şüphesiz bu ifade yadırganabilir. Hatta insanlar bu başlığa dudak bükebilirler.

Öyleyse niçin bu başlığı koydum? Bunu açıklamalıyım.

Türk dili çalışmalarında gelenek Köktürk anıtlarından daha eskiye gitmemektir. Sadece Altayistler, Altay dilleri arasındaki etkileşimleri inceleyerek daha eskilere doğru yol almaya çalışmışlardır. Bir de yeniden kurma (rekonstrüksiyon) ile uğraşan bilim adamları, Türk dilindeki daha eski biçimlere ulaşmak için uğraşmışlardır. En fazla Asya Hunlarına kadar geri giderek yabancı kaynaklara girmiş Türkçe kelimeler üzerinde çalışmalar da olmuştur. İşte hepsi bu kadar.

Altay dilleri arasındaki karşılaştırmalar yadırganmıyor. İyi ama 1960'lardan bu yana bir de büyük aile teorileri ortaya çıktı. Nostratik ve Avrasyatik teorileri. Bu teorilerde Hint-Avrupa, Hami-Sami, Ural, Altay, Dravid gibi aileler arasında akrabalık olduğu ve bunların büyük aileler (macrofamily) oluşturduğu ileri sürülüyor. Büyük dil aileleri üzerinde çok ciddi üniversiteler ve yayınevleri tarafından önemli yayınlar yapılıyor. Avrasyatik teorisinin kurucusu, Afrika ve Amerika yerli dilleri üzerinde yaptığı sınıflandırmalarla, evrensel dil bilimi üzerindeki çalışmalarıyla dünyanın sayılı bilim adamları arasına giren Joseph Greenberg'dir. Nostratik teorisinin kurucuları İlliç-Svitıç ve Aharon Dolgopolsky de dünyanın sayılı bilim adamları arasındadır. Dolgopolsky'nin dil bilimi paleontolojisi ile ilgili kitabı, Cambridge'de McDonald Arkeoloji Araştırmaları Enstitüsü tarafından basılıyor ve bu esere İngiltere'nin tanınmış arkeologlarından Colin Renfrew tarafından giriş yazılıyor. Greenberg'in takipçisi olan Merritt Ruhlen, dünyanın en tanınmış araştırma enstitülerinden biri olan Santa Fe Enstitüsünde insan dillerinin evrimi programı üzerinde çalışıyor ve dünya dilleri, dillerin sınıflandırılmasıyla ilgili kitapları en prestijli yayınevleri tarafından basılıyor.

Gerek Nostratik ve gerek Avrasyatik teorilerinde Altay dilleri ve tabii olarak Türkçe de yer alıyor. Birçok dil ailesini içine alan bu büyük ailelerin ana (proto) biçimleri 10.000 yıldan çok daha önce mevcuttu. Colin Renfrew'ya göre Ana Nostratik'i oluşturan dil aileleri günümüzden 9.000 yıl önce ayrılmaya başlamışlardı.

ABD'deki yeni Nostratikçilerden Allan R. Bomhard ile John C. Kerns'in 1994'te yayımlanan *The Nostratic Macrofamily – A Study in Distant Linguistic*

Relationship eserinde 601; Joseph Greenberg'in 2002'de yayımlanan *The Eurasiatic Language Family, Vol. 2, Lexicon* eserinde 437 ortak kelime yer almaktadır. Ben bunları tarayarak Ana Nostratik ve Ana Avrasyatik köklerle eşleştirilen Türkçe kelimeleri tespit ettim. Tam 111 Türkçe kelime, iki büyük dil ailesindeki ana köklerin bazen her ikisiyle bazen birisiyle eşleştirilmişti. Bunlara 37 Türkçe kelime de ben ekledim. Böylece 148 Türkçe kelime, Ana Nostratik veya Ana Avrasyatik olarak tasarlanan köklerle eşleşmiş oluyordu. Bunların bir bölümü yansıma olduğu için, bir bölümü de sonraki alış verişler dolayısıyla ortak olabilirdi. Ancak önemli bir bölümü, özellikle Moris Swadesh'in tespit ettiği temel kelimeler, Türkçenin de içinde bulunduğu ortak döneme ait olmalıdır, diye düşündüm. İşte 9.000 yıllık maceranın öncesinde bu ortaklıklar bulunuyordu.

9.000 yıllık macera ise Türk - Sümer ilişkileriyle başlıyordu. Sümerce öteden beri hem yabancı, hem yerli araştırıcıların dikkatini çekmiştir. Fritz Hommel'in 200 Sümerce – Türkçe kelimeyi karşılaştırdığı çalışmanın, el yazısıyla çoğaltılmış bir nüshası Türk Dil Kurumu kütüphanesinde duruyordu. 1935-1940 yıllarında İsmail Hami Danişmend de hacimli bir çalışma yapmış fakat eserini her nedense bastıramamıştı. Eserin daktilo edilmiş bir nüshası Türk Dil Kurumu kütüphanesindeydi. Danişmend, eserini yazdığı tarihe kadarki Sümer araştırmalarını geniş şekilde anlatıyor ve 158 Sümerce – Türkçe kelimeyi de karşılaştırıyordu. Nihayet 1990'da Osman Nedim Tuna'nın küçük fakat önemli kitabı yayımlandı. Tuna Türkçe ile Sümercede ortak olan 165 kelime bulmuştu. Kelimelerin bir bölümü doğrudan, bir bölümü ses denklikleri yoluyla örtüşüyordu. Ancak Tuna'nın taradığı üç kaynak çok eskiydi. Sonuncusu 1959 yılında basılmıştı.

Yakın zamanda konu üzerinde bir de doktora tezi yapılmıştı. Süleyman Eratalay'ın *Sümerce ve Türkçe – Bir Altay Dili Tartışması* adıyla 2020'de yayımladığı eserde 204 kelimelik bir ortaklıklar listesi vardı. Sümercenin gramer özelliklerine de temas eden Eratalay karşılaştırmalarında son sözlüklerden biri olan The Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD)'yi de kullanmıştı.

Bütün bunları tespit ettikten sonra ben de yeni bir liste yapmaya karar verdim. Eratalay'ın taradığı The Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD)'yi ben de taradım. Son zamanlarda yayımlanmış bir önemli sözlük daha vardı. Nafiz Aydın'ın 2013'te Türk Dil Kurumunca basılmış *Büyük Sümerce Sözlük*'ü. Onu da taradım ve "benim listem" adı altında kendi listemi oluşturdum. Ben de 125 ortak kelime bulmuştum. Listemde benden önceki eşleştirmeleri de gösterdim.

İster 165, ister 204, ister benim tespit ettiğim gibi 125 kelime olsun bir ilişki olduğu muhakkaktı. Ses ve anlamca 10 kelimenin ortak olması dahi bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. İlişki, ya köken birliğinden ya alış verişten kaynaklanır. Sümercenin, Türkçeden çok farklı gramer özellikleri, köken bir-

GİRİŞ[1]

Hikâye, Kopet Dağlarının kuzey eteklerinde başlar. Aşkabat'ın 30 kilometre kuzeybatısındaki Ceytun'da ve Ceytun'un güneydoğusu ile batısında yerleşmiş Çagıllı Depe, Moncuklu Depe, Yeni Nisa, Togolok Depe, Çopan Depe, Bami köylerinde.

Türkmenler "tepe"ye "depe" diyorlar. "Depe" adlandırılmasının sebebi bu bölgelerin bugün kum tepelerinden oluşması dolayısıyladır. İşte hikâye Kopet Dağları'nın kuzey eteklerindeki bu yerleşim alanlarından başlar. Avcılık toplayıcılık döneminden yerleşik hayata geçmiş ilk bölge insanları bu küçük köycüklere yerleşmişlerdir.

Kerpiçten, tek odalı dört köşe evler yapmışlar; odanın bir köşesine bir ocak, diğer köşesine bir kiler yerleştirmişlerdir. Arpa ve buğday yetiştirmekte, sığır, koyun ve keçi beslemektedirler. Besinlerini elle yaptıkları seramik kaplarda saklamakta; silindir ve koni şeklindeki kaplarını yatay veya dikey düz çizgili veya dalgalı desenlerle bezemektedirler. Bazen de üçgen ve üzengi biçimindeki geometrik desenlerle bezenen seramik kaplar kahverengi tonlardan kırmızı tonlara doğru değişen boyalarla süslenmektedir.[2]

Büyük Okyanus'tan Avrupa içlerine; İdil – Kama boylarından Hindistan, İran ve Afrika içlerine uzanan geniş coğrafyada inişli çıkışlı ve renkli bir tarih yaratan; yeryüzündeki nüfusları bugün 230 milyonu bulan Türklerin ilk ataları işte bu köyceğizlerde yerleşik hayata başlamışlardır.

Günümüzden 15.000 yıl kadar önce Dicle ile Batı Akdeniz kıyıları arasında birikmiş olan Ana Nostratik büyük dil ailesini oluşturan topluluklar, buzul çağının bitmesi ve Holosen iklim döneminin başlamasının yarattığı imkânla 9-10.000 yıl kadar önce hareketlenmişler; batıya, kuzeye ve doğuya doğru yürümüşlerdir. Ana Nostratik içindeki bir ağızla konuşan İlk Türklerin ataları doğuya doğru yürüyenler arasındaydı. 9.000 yıl kadar önceydi. Kopet Dağlarının kuzey eteklerine ulaşınca durdular. Koyunu, arpayı, buğdayı ehlileştirmeyi belki de daha önce öğrenmişlerdi. Ceytun bölgesinin toprağı elverişli olmalıydı. Üstelik burada çeşitli aletler yapmaya elverişli çakmak taşları da vardı. Çamura çeşitli bitki parçaları karıştırıp kerpiç kalıpları yaptılar ve on-

---

[1] Giriş bölümünde, gerekli olmadıkça kaynaklar gösterilmemiştir. Ayrıntılar, girişten sonraki bölümlerdedir ve kaynaklar da o bölümlerde yer almıştır.

[2] Ceytun kültürü ve yerleşim alanları için bk. Kocaispir 2017.

ları üst üste koyarak tek odalı evler inşa ettiler. Aynı kerpiç hamuruyla ve kireçle evlerini sıvadılar.

Bilim adamları, bu insanların kültürünü Ceytun kültürü olarak adlandırdı ve onları MÖ 7.200 ila 4.500 arasına yerleştirdi. MÖ 4.500 yılında aynı bölgede Anav kültürü başladı ve MÖ 1. binyıla kadar sürdü. Seramik kaplar artık daha ince ve düzenliydi. Koyun, keçi ve sığır yanında at ve deve de besliyorlardı. Dokumacılık ve bakır işlemeciliği de gelişmişti.

Ceytun ve Anav kültürlerinin insanları İlk Türkçe ile konuşuyorlardı. Güneylerinde, batıya doğru Sümerlerin, doğuya doğru Dravidlerin ataları vardı. Sümerler MÖ 4.000'lerde Mezopotamya'ya, Dravidler MÖ 1.800'lerde Hindistan'ın güney parçasına göçmüşlerdi. Göç öncesi İlk Türklerle komşuluk etmişler; çeşitli kültür unsurları yanında kelime almışlar, kelime vermişlerdi.

***

Sümerceye verdiğimiz 100'den fazla Türkçe kelime bu senaryoyu zorunlu kılıyor. İki büyük Sümerce sözlüğü tarayarak 125 ortak kelime tespit ettim. Bunlardan 17'sini ayrıca listeleyerek "Sümerce ile Türkçe arasında, şüpheye yer bırakmayacak kadar açık" ortaklıklar olarak belirttim. Bir bölümünü kısaltarak ve sadeleştirerek burada da göstermem gerekir.

S **aba** "baba, ata"	--	T[3] **apa** "ata, baba"
S **adda** "baba"	--	T **ata** "baba"
S **alaŋ** "alan"	--	T **alaŋ** "düz, düzlük"
S **aš** "un, ekmek"	--	T **aš** "yemek"
S **diŋir** "tanrı, tanrıça"	--	T **teŋri** "tanrı; gök"
S **tin** "hayat"	--	T **tın** "nefes, ruh, hayat"
S **ḫab** "çömlek, kap"	--	T **kap** "kap; tulum; çuval"
S **ḫan** "cerahat, irin"	--	T **kan** "kan"
S **sag** "hoş, güzel, iyilik"	--	T **sag** "sağlık ve esenlik"
S **tuku** "vurmak; dokumak"	--	T **tokı-** "vurmak; dokumak"
S **u** "uyku"	--	T **ū** "uyku"
S **udi** "uyumak"	--	T **udı-** "uyumak"
S **zag** "taraf; kol; sağ taraf"	--	T **sag** "sağ taraf"
S **zibin** "böcek; bit; tırtıl"	--	T **çibin** "sinek"

Bunlardan *apa, ata, kap* gibi bir bölümü Ana Avrasyatik / Ana Nostratik'ten gelen ortaklıklar,[4] **ū**, tokı gibi bir bölümü de yansımalar olarak açıklansa bile geriye kalan önemli bir bölümü ortak kök veya yansımayla açıklanamayacak eşleşmelerdir. Hele **tuku** – **tokı-** çiftinin ses benzerliği yanında, her iki dilde

[3] S = Sümerce, T = Türkçe.

[4] Türkçe ile Sümercede ortak olduğunu tespit ettiğim 125 kelimeden sadece 24'ü Ana Avrasyatik / Ana Nostratik ile de ortaktır. Bunlar ilgili bölümde gösterilmiştir.

NOSTRATİK TEORİSİNDEN İLK (ÖN) TÜRKÇEYE

Nostratik teorisinin kurucularından Aharon Dolgopolsky, *The Nostratic Macrofamily and Linguistic Palaeontology* (1998) adlı eserinde Nostratik büyük ailesine giren dillerde (hepsinde veya bir kısmında) ortak olan 124 kelimenin coğrafya ve devir (Cilalı taş, avcı toplayıcı dönem gibi) dağılımından hareketle Proto-Nostratik (Ana Nostratik) konuşurlarının yer ve zamanını belirlemeye çalışmıştır.

Ana Nostratik döneminin kelimeleri / kavramları arasında "incir, leopar / aslan / sırtlan" vardır. Bunların varlığı coğrafya olarak Orta Avrupa ile Sibirya'yı dışarıda bırakır. "Kar, buz" gibi kelimelerin varlığı da tropikal ülkeleri dışarıda bırakır. Söz konusu kelimelerin varlığı, ılıman iklim kuşağını, özellikle Güney Avrupa'yı veya Güney-Batı Asya'yı işaret eder. İki coğrafi alandan birini seçmeye yarayan kelimelerden "tuzlu arazi, çöl" anlamına gelen kelimelerin varlığı da Güney Avrupa'yı dışarıda bırakır. "Dil bilimi paleontolojisi" denilen bu yaklaşımla Dolgopolsky, Proto-Nostratik (Ana Nostratik) coğrafyasını Güney-Batı Asya olarak tespit eder (1998: 19-25).

Dolgopolsky aynı yaklaşımı "zaman / devir" için de uygular ve Ana Nostratik zamanını (binli yıllarla ilgili astronomik zaman değil, Neolitik, Mezolitik gibi "kültürel zaman") bulmaya çalışır. "Ekin ekmek, çiftçilik, çömlekçilik, ok, yay" gibi kelimelerin olmamasından; buna karşılık avcılık-toplayıcılıkla ilgili kelimelerin varlığından hareketle Ana Nostratik zamanını Avcı-Toplayıcı döneme yerleştirir (1998: 26 vd.). Avcı-Toplayıcı dönem, günümüzden 12.000 yıl önce bitmiş olan bir dönemdir. Demek ki Aharon Dolgopolsky'ye göre, Ana Nostratik (Proto-Nostratik) günümüzden 12.000 yıl önce vardır. 12.000 yıldan önceki binyıllar ve belki sonraki bir iki binyıl.

Dolgopolsky'nin eserine uzun bir giriş yazan arkeolog Colin Renfrew, Nostratik büyük ailesini oluşturan dil ailelerinin Güney-Batı Asya'dan MÖ 7.000 civarında hareket etmiş olabileceklerini düşünür ve bunu bir harita üzerinde gösterir. Ona göre bu tarihten önce, Güney-Batı Asya'da, tarımın ilk geliştiği bölgede, çömlekçilik öncesi Neolitik A (MÖ 10.000 – MÖ 8.000 – ABE) döneminde bölgesel diyalektleri içine alan erken bir Ana Nostratik dili vardı. MÖ 7.000 civarında ayrılan bu diyalektler şu bölgelerde aşağıdaki ana dilleri oluşturdular:

TÜRK – SÜMER İLİŞKİSİ

Sümerce milattan önceki binli yıllarda Mezopotomya'da kullanılmış olan ölü bir dildir. MÖ 4. binyılın sonlarından 2. binyılın başlarına kadar Güney Mezopotamya'da canlı olarak yaşamıştır (konuşulmuştur). Aşağı yukarı milat yıllarına kadar da bir bilim ve kült dili olarak yazılı belgelerle devam etmiştir. En eski metinler MÖ 3200-3.000'lerden, III. Uruk ve IV. Uruk dönemlerinden kalan metinlerdir (Jagersma 2010: 1, 4).

Sümerlerin Güney Mezopotamya'nın yerlileri olmadığı da bilim dünyasında genellikle kabul edilmiştir. Onların Mezopotamya'ya nereden geldikleri konusunda ise kesin bir sonuca ulaşılmış değildir. Bu konuda iki görüş öne çıkmaktadır. 1) Deniz yoluyla İndus vadisinden, 2) İran yoluyla Türkmenistan bölgesinden. Birinci görüşe göre Sümer medeniyeti, İndus vadisindeki Mohenco-Daro – Harappa kültürleriyle, ikinci görüşe göre Türkmenistan'daki Ceytun-Anav kültürleriyle ilişkilidir.

G. Contenau'ya göre "Mezopotamya'da yapılan araştırmalar, Sümerlilerin Orta Asya'dan cenuba doğru inmiş olduklarını" göstermiştir (Danişmend 1940: 29).

A. Moret – G. Davy:

> En akla yakın nazariyeye göre bunlar Türkistan'dan gelmişlerdir. Pumpelly heyeti Merv civarında yerin altından bunların medeniyetlerini tesciye eden hususiyetleri haiz bir takım çanaklarla küçük heykeller çıkarmıştır. Turan yaylalarının gittikçe kuruması yüzünden göç etmeye mecbur olan bu kabilelerin garp taraflarında sulak ve münbit bir toprak aradıkları anlaşılmaktadır; bunlar İran'dan geçtikten sonra Mezopotamya'ya hâkim olan yaylalara varmışlardır. Şimalişarki taraflarında, yani sonraları Kapadokya ile Asur elini teşkil eden yerlerde bir takım yerleşme teşebbüslerinde bulundukları anlaşılmaktadır; fakat her halde kabilelerinin birçoğu Kalde'de yerleşmiş ve orada kuracakları medeniyetin maddi levazımını hazır bulmuşlardır; bu medeniyet, Milâttan evvel dördüncü binyılın sonlarında büyük bir mamuriyet içinde birden bire karşımıza çıkmaktadır. (Danişmend 1940: 30).

Sümerolog Landsberger ile Noah Kramer ve arkeolog Helmut Schmökel de "Sümerlilerin MÖ dördüncü binyılın ikinci yarısında kara yoluyla Mezopotamya'ya gelmiş olabileceklerini" düşünürler (Sever 2002: 452).

Ben de Sümerlerin İran üzerinden kara yoluyla Mezopotamya'ya geldiklerini ve Sümer-Türk dil ilişkisinin, Sümerler Mezopotamya'ya göçmeden önce, Ceytun - Anav kültürleri çevresinde meydana geldiğini düşünüyorum.

TÜRK – HİNT-AVRUPA – URAL DİL İLİŞKİLERİ

Türkçe – Sümerce ilişkisiyle Türkçe – Dravidce ilişkisi, MÖ 1.800 civarında ortaya çıkan Hint-Avrupa göçünden önceki dönemde vuku bulmuştur. Genellikle Dravidlere mal edilen İndus medeniyeti yaklaşık olarak MÖ 1.800 civarında yıkılmış ve bölgede Hint-Âri varlığı başlamıştır (Mallory 2002: 57-58).

Türkmenistan'ın Kopet Dağları çevresinde Ceytun ve Anav kültürleri hüküm sürer ve Türkçe, Sümerce ve Dravidce ile ilişki içinde bulunurken kuzeyde neler vardı? Ceytun ve Anav kültürlerinin kuzeyle ilişkisi yok muydu?

Ceytun ve Anav kültürlerinin sadece güneylerindeki kültürlerle ilişkili olduğunu düşünmek mantıklı değildir. Hiç şüphesiz kuzeylerindeki kültürlerle de ilişki kurmuş, hatta kuzeye ve doğuya doğru yayılmışlardır. Bölgenin coğrafyası da buna uygundur.

Ceytun ve Anav kültürlerinin kuzeydeki en yakın komşusu Kelteminar kültürüdür. MÖ 5.500 – 3.500 tarihleri arasına yerleştirilen, Ceyhun ve Zerefşan vadilerindeki bu kültür daha çok balıkçı bir kültürdür. Kelteminar kültürüne ait kaplardaki "dalgalı paralel çizgilerden oluşan süslemeler" onların, "Türkmenistan'daki Ceytun, Namazgatepe ve Kara depe gibi yerleşim yerlerinde yaşamış olan tarımcı kabilelerle bağlantılarının bulunduğunu göstermektedir… Tarımsal güneyle ilişkiler de, bu halkın taş aletlerinden açıkça anlaşılmaktadır." (Okladnikov 2014: 95-96).

Okladnikov Kelteminar kültürü için "sanki kültürel öğelerin, Urallar yönünde daha kuzey bölgelere aktarılması işlevini görmüş gibidir." der (2014: 96).

Kelteminar kültürünün kuzeyinde, bugünkü kuzey Kazakistan'da son zamanlarda bulunmuş Botay kültürü ile bugünkü Ukrayna'da bulunmuş Dereyvka kültürü de zinciri tamamlayabilir:

> Türklerle ilgili bilinen en eski buluntular Botay ve Dereyvka kazı alanlarına kadar gider. Uzun zaman Anau kültürü, bozkırın en eski kültürü olarak kabul ediliyordu. Son yarım asırdaki arkeolojik gelişmeler bu kültürün yanına Botay ve Dereyvka kazı alanlarını ekledi. Bunlar aşağı yukarı Anau kültürünün düşünülen başlangıcıyla aynı zamanlara, hatta biraz daha öncesine tarihleniyor. Anau kültürü, bozkırın güneyinde gelişen bir kültürken Botay ve Dereyvka bozkırın içindedirler. Anau'da biraz daha karma bir kültür görülürken Botay ve Dereyvka, atın ön planda olduğu alanlardır. (K. Ercilasun 2020: 23).

ÇİNCE KAYNAKLARDA ASYA HUN DÖNEMİNE AİT TÜRKÇE KELİMELER

Türkiye'deki bilim dünyasında, Asya Hunlarının Türklüğü konusunda ittifak vardır. Batı bilim dünyasında büyük ölçüde Asya Hunlarının Türklüğü, en azından hâkim unsurun Türk olduğu kabul edilmekle birlikte aksi görüşte olan bilim adamları da bulunmaktadır. İbrahim Kafesoğlu olumlu düşünenleri sıralar: Joseph de Guignes (1757), Julius Klaproth (1825), Friedrich Hirth (1899), Josef Marquart (1903), Paul Pelliot (1920), Otto Franke (1930), Gyula Németh (1930), William Montgomery McGovern (1939), René Grousset (1942), Wolfram Eberhard (1942), Bela Szász (1943), Louis Bazin (1949), Franz Altheim (1953), Hans Wilhelm Haussig (1954), William Samolin (1958), Omeljan Pritsak (1959), Sir Gerard Clauson (1960). Kurakichi Shiratori önce Türk kabul etmiş, sonra da Moğol olduklarını söylemiştir. Lajos Ligeti'ye göre Hiung-nuların kimliğini tesbit etmek müşküldür. Annemarie von Gabain Türk-Moğol karışımı oldukları fikrindedir (2002: 58).

Asya Hunlarının Türk olmadığını ileri sürenler, Peter Golden'da verilmiştir: Sir Harold Walter Bailey (1938 - İrani), Edwin G. Pulleyblank (1962 - Yenisey Kett), Gerhard Doerfer (1973 - Yenisey Kett ?) (2017: 73-74). Peter Golden, Asya Hunlarının, "Baykal Ötesi bölgesi ve Moğolistan'ın biraz Avrupai karışımı olan Moğolsu nüfus"tan doğduğunu düşünür (2017: 71).

Çince Alıntılar Sözlüğü'ne Göre Hunca Kelimeler

Çinli bilim adamları tarafından hazırlanıp 1984'te basılmış olan "Çincedeki Alıntılar Sözlüğü"nde (HANYU WAILAICI CIDIAN = HWC) Huncadan Çinceye geçmiş 28 kelime vardır. Alimcan İnayet bunların listesini vermiştir (2006). Bunlar içinde başka bilim adamlarının da üzerinde durduğu, şu veya bu şekilde bir açıklama getirilebilen kelimeleri İnayet'teki sıra numarasıyla ele alacak, HWC'deki kısa açıklamadan sonra diğer açıklama ve yorumlara geçeceğim.

1.Chányú: "Hun hükümdarlarının ünvanı" < Hun. *sanok / tsanak* HWC, s. 63.[1]

[1] İnayet'te kelimelerin Çince karakterlerle yazılışı da verilmiştir.

TOBALAR DÖNEMİNDE ÇİN KAYNAKLARINDA GEÇEN TÜRKÇE KELİMELER

Çin kaynaklarında Tobalarla ilgili birçok kelime kaydedilmiştir. Bengü taşlarda Tabgaç olarak anılan Tobalar, 258-556 yılları arasında Çin'in kuzeyinde yaşayan bir topluluktur. Başlangıçta küçük siyasi oluşumlar kuran Tobalar 386 yılında büyük bir devlet hâline gelmişler; bütün Kuzey Çin'e ve ipek yoluna hâkim olmuşlardır. Çin kaynaklarında Bey Wey (Kuzey Wey) olarak adlandırılan bu devlet 5. yüzyılın ikinci yarısında Çinlileştiği için Türk Kağanlığı anıtlarında Tabgaç, "Çin" anlamında kullanılmıştır. Önce *Toba / Tabgaç* kelimesi üzerinde duralım.

To-ba: Çince kaynaklarda *To-po* olarak geçer. Pulleyblank'e göre Orta Çincesi *tak bat*'tır (Clauson 1972: 438). Teofilaktos Simokattes'te kelime *Tavgast* olarak kaydedilmiştir. Araştırıcılar, bu adın Eski Türkçedeki karşılığının *Tabgaç* olduğu konusunda hemfikirdirler. Ligeti *Tabgaç* adını, *tag* bölümüne "arazi, toprak" anlamını vererek ve göçüşme (metatez) olduğunu varsayarak **Tagbar* "ülkenin efendisi" şeklinde açıklamıştır (Golden 2017: 86).

Bence *tabgaç* kelimesi *DLT*'de bir kez geçen *taw-* "malı işletmek" (2014: 226) fiiliyle ilgilidir.[1] *Taw-* fiilindeki *w*, *b*'den değişmiştir ve dolayısıyla fiilin önceki biçimi **tab-*'dır. Fiilden isim yapan *-gAç* eki Clauson'da iki örnekle (*bösgeç* "ekmek", kısgaç "kerpeten") yer almıştır (1972: xIiii). "Malı işleten" yani "tüccar" anlamındaki bir kelimenin bir boy adı için uygun olduğunu düşünüyorum. Nitekim Faruk Sümer'in *Oğuzlar* kitabındaki *Ağaçeri* (< *ağaç eri*), *Tahtacı, İğneci* (1992: 345-363) boy ve oymak adları mesleklerle ilgilidir. Bilindiği gibi Uygurlarda da *Tarançi* "ekinci, çiftçi" topluluğu vardır.

Tobalarla ilgili Çince kayıtlar, bu devletin resmî tarihleri olan *Wey Şu, Nan* Çi Şu gibi kaynaklarda geçer. Daha önce Kurakiçi Şiratori ve Paul Pelliot gibi Türkologlar tarafından ele alınmış olan 32 kelimeyi 1936 yılında inceleyen Peter Boodberg, bunların büyük çoğunluğunu Türkçe ile açıklamıştır. Aynı konuyu Talat Tekin de 1993 yılında işlemiştir. Boodberg ve Tekin'in Türkçe kabul ettiği kelimeler şunlardır:

---

[1] *Taw-* fiili DLT'de *satışgan alışgan, satışgan tawışgan* "alıp satan" ikilemeleri dolayısıyla geçer. Bu ikilemeleri anlatırken Kâşgarlı *tawışgan* kelimesinin *tawdı*'dan alındığını belirtir. Ayrı madde olarak *taw-* fiili yoktur. Demek ki Kâşgarlı zamanında da fiil pasif hâle gelmiş. "Mal" anlamındaki *tawar* (< *tabar*) kelimesinin de aynı köke dayandığı anlaşılıyor. Clauson, taw- + -gaç etimolojisini yapmanın acelecilik (rash) olduğunu söylüyor (1972: 438).

AVAR, SABİR, OGUR VE BULGAR TÜRKLERİ

5. yüzyılda Avarlar, Sabirleri, Sabirler de Ogur boylarını Hazar – Karadeniz bozkırlarına doğru sürerler. Bizans tarihçisi Priskos, 463 yılında Karadeniz bozkırlarına gelen ve Bizans'a elçi gönderen Ogur boylarının adlarını verir: *Saragur, Urog / Ogur, Onogur* (Menges 2020: 62, Kafesoğlu 2002: 198, Golden 2017: 105).

"Sabarlara âit ilk haber, 461-465 yıllarında Batı Sibirya kavimleri arasındaki büyük kımıldama ve geniş ölçüdeki göç hâdiseleri münâsebetiyle, Bizans tarihçisi Priskos (5. yüzyıl) tarafından verilmiştir." (Kafesoğlu 2002: 157-158). Zeki Velidî Togan, Sabirlerin 305 yalında Kafkasları aşarak güneye geçtiklerini; 515-516 yıllarında Anadolu'ya girerek Kastamonu ve Ankara'ya kadar sokulduklarını; daha sonra tekrar Kuzey Azerbaycan taraflarına çekildiklerini yazar (1970: 171).

Bulgar adı da ilk kez 482 yılıyla ilgili olarak Bizans kaynaklarında geçer. "Bizans imparatoru Zenon, Doğu-Gotlarına karşı savaşmak üzere" Bulgarların yardımına başvurur (Kafesoğlu 2002: 197).

550'lerin ikinci yarısında Hazar – Karadeniz bölgesine varmış bulunan Avarlar da 558 yılında İstanbul'a bir elçi göndererek Bizans ile ilişkiye girmişler (Golden 2017: 123), 558-805 yılları arasında Macaristan toprakları merkez olmak üzere büyük bir imparatorluk kurmuşlardır (Kafesoğlu 2002: 160).

5. ve 6. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde birçok Ogur, Bulgar, Avar ve Sabir boyu bulunmaktadır. "555 civarında tamamlanan" Hatip Zaharyas'ın "*Kilise Tarihi*'nin Süryanice tercümesinin ekinde" birçok boyun adı kaydedilmiştir:[1] *Onogur, Ogur, Sabir, Burgar, Kutrigur, Abar, Kasar, Sarurgur, İtimar, Bgrsık, Kwls, Abdal, Eftalit* (Golden 2017: 109-110).

Bir bölümü çeşitli Bizans kaynaklarında da geçen bu boylar ve onlara mensup bazı önderlerin adları Türkçe ile açıklanmaktadır. Ayrıca 15-16. yüzyıllar Kilise Slavcasıyla yazılmış olmakla birlikte eski Bizans kaynaklarından çevril-

[1] 1938 yılında Moravcsik, "VI ıncı yüzyılın başlarında Mytilene piskoposu olan Zacharias'ın eserinin" yalnız Süryanice tercümesinin günümüze kaldığını ve bu eserde "523 yılında Hunların hıristiyanlığı kabul etmesi üzerine İncilin Hun diline çevrildiği"ni belirtmiştir (Orkun 1938: 14-15). Menges de İncil'in Huncaya çevrildiğinden söz eder: "Bizans, Onogurlara misyonerler göndermekle kalmayıp Qarduşt yönetiminde bir de piskoposluk kurdurdu. Yedi yıl boyunca Huncayı öğrenen Qarduşt sonunda İncil'i Huncaya çevirmiştir." (2020: 63).

AK HUNLARDA TÜRKÇE ADLAR VE ÜNVANLAR

Ak Hunlar, 4. yüzyıl ortalarından 6. yüzyıl ortalarına dek Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da hüküm sürmüş bulunan Batı Hunlarıdır. Hanedan adları Eftalit, kavim adları Hun'dur. Károly Szeglédy'nin 1969'daki araştırmasından sonra, 350 yıllarında Altaylardan kalkan Uar ve Hun adlarında iki boy topluluğunun Toharistan bölgesine geldiği ve bunların Ak Hunları oluşturduğu fikri, gittikçe yaygınlaşan bir şekilde kabul görmektedir (Kafesoğlu 2002: 86; Mızrak 2017: 143).

Bizans kaynaklarından Prokopios'ta Eftalitlerden Leukón Oúnnon (Ak Hunlar) (Ersoy 2018: 98), Hint kaynaklarında Śvêta Hûṇa (Ak Hunlar) (Golden 2017: 94) olarak bahsedilmesi onların Hun olduğunu gösterir. Prokopios, "Eftalitler ismen olduğu gibi soyları itibariyle de Hunlardandı." (Ersoy 2018: 98) diyerek onların Hun olduğunu kesin bir dille ifade eder. Eftalitlerin dilinden tercüme edilmiş olduğu anlaşılan bu adlandırmalar, onların kendilerine Ak Hun dediğini göstermektedir. Bilindiği gibi "ak" Türkçede batıyı ifade eder ve Eftalitler kendilerine "Batı Hunları" anlamında Ak Hunlar demişlerdir.

Çeşitli kaynaklarda Ak Hunlara ait boy adları, kişi adları ve ünvanlar kaydedilmiştir. Hindistan'da hüküm süren Eftalit hükümdarları hakkında Hint dillerinde yazıtlar varsa da ad ve ünvanlarında Türkçe izler de saklanmıştır. Ak Hunlara / Eftalitlere ait ad ve ünvanları aşağıda alfabetik sırayla veriyorum.

Aẖşunwâr / Ak Suŋgur: 5. yüzyılın ikinci yarısında Sasanilerle mücadele eden Ak Hun hükümdarının adı veya ünvanı. Taberî'de *Akşunvar*, Mes'ûdî'de *Aẖşunvaz* olarak geçer (Mızrak 2017: 161). Golden'ın dediği gibi "Arap harfleriyle yazılı metinlerde r-z karışıklığı çok yaygındır." (2017: 96).

Ak, bilinen renk adıdır. *Suŋkur* da *DLT*'de tuğruldan küçük bir "yırtıcı kuş" olarak açıklanmıştır (2014: 503). Türk tarihinde tek başına *Sunkur* adı çok yaygın olduğu gibi (Sümer 1999: 857-858), *Ak Sunkur* adı da çok rastlanan bir addır: Memlüklerde *Ak Sunkur Kürtay Seyfeddin, Ak Sunkur Bedreddin*, Selçuklularda *Ak Sunkur el-Ahmedilî, Ak Sunkur el-Bursukî*, Ahlatşah *Bedreddin Ak Sunkur*, Osmanlılarda 1. Murad devri emîrlerinden *Ak Sunkur Ağa* (Sümer 1999: 374, 606, 694, 755). Wilkens Eski Uygurlarda da *Suŋgir, Suŋgur* kişi adlarını tespit etmiştir.

JOU-JAN'LARDA TÜRKÇE ÜNVANLAR

Jou-jan'lar, 5. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısında bugünkü Moğolistan'da hüküm sürmüş bulunan bir Türk hanedanıdır. Bilim dünyasında çoğunlukla Moğol asıllı oldukları görüşü yaygınsa da Kürşat Yıldırım'ın 2015'te yayımlanan *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar* eseri onların Türk kökenli olduğunu güçlü delillerle ortaya koymuştur.

Jou-jan'ların bilim dünyasındaki yaygın adı Juan-juan'dır. Ancak bu ad onlara Wey (Tabgaç) hükümdarı Tay Wu tarafından aşağılama amacıyla verilmiştir: Tay Wu, "Juan-juan'ların akılsız olduğunu, görünüşlerinin ve türlerinin böceğe benzediğini söyleyip onların adını değiştirdi ve Juan-juan koydu." (Yıldırım 2015: 12).

Jou-jan'ların ilk hükümdarlarından Çe-lu-hui, "kahraman ve güçlüydü, kabileleri tâbiliğe almaya başladı ve kabilesine kendisi Jou-jan adını verdi." (Yıldırım 2015: 12). Ben de kendi kendilerine verdikleri adı kullanmayı tercih ediyorum. Yıldırım'a göre Jou-jan, Türkçe *cüce* sözünün *+n* ekiyle yapılmış çokluk biçimidir (*cücen*) ve "cüceler" demektir (2015: 62-63). Bir hükümdarın kendi boyuna böyle bir ad vermesi uygun olmasa gerektir.

Kürşat Yıldırım, Jou-jan'lardaki bazı ünvanları Türkçe olarak açıklamıştır. Birkaçı hariç bunları Yıldırım'ın eserindeki sırayla veriyorum (2015: 77-90).[1]

Ke-han / Kāgan: Yıldırım, bu ünvanı taşıyan altı Jou-jan hükümdarının adını vermiştir. *Ke-han / kagan* ayniyeti bilim dünyasında genellikle kabul edilmektedir. Ancak kelimenin Jou-jan'lardan Köktürklere, Jou-jan'lar Moğol sayıldığı için de Moğolcadan Türkçeye geçtiği ileri sürülmektedir. Bana göre *kāgan*, pekiştirici, inorganik *-g-* sesiyle, "han" anlamındaki *kān*'dan türemiştir; *kān* kelimesi de "baba" anlamındaki **kā*'dan (Ercilasun 2022b).

Han / Kān: Çin kaynaklarında aynı kişi iki kez bu ünvanla anılır: He-do-han. He-do Han, Jou-jan'ların yönetici sülalesinden olup iktidar mücadelesi veren bir isimdir.

Ke-he-tun / Kātun: 508-520 yıllarında Jou-jan hükümdarı olan Çou-nu, "tabiatüstü güçleri bulunan bir kadını eş olarak" almış ve onu *Ke-he-tun* olarak adlandırmıştır.

Szu-cin / Erkin: Çin kaynaklarında dört kişinin adında bu ünvan geçmektedir. Kelimenin **erkin** ile bir ve aynı olduğu konusunda Yıldırım'ın şu cümle-

[1] Yıldırım'da ünvanların Çince karakterlerle yazılışı da yer almaktadır.

KÖKTÜRKLERİN BİRİNCİ DÖNEMİNE AİT TÜRKÇE KELİMELER

Türk bengü taşları, Türk Kağanlığı'nın ikinci döneminden kalmıştır. Yenisey bölgesiyle diğer bazı bölgelerde bulunan Türk runik harfli metinler de 7. yüzyılın sonlarından daha eskiye gitmez. Türk Kağanlığı'nın birinci dönemine ait herhangi bir Türkçe metne bugüne kadar rastlanmamıştır.

Elbette kağanlığın birinci dönemindeki Türkler de Türkçe konuşuyorlardı. Nitekim 552-630 yıllarını içine alan birinci döneme ait Türkçe kelimeler de bugüne intikal etmiştir. Fakat Türkçe metinler içinde değil Çince kaynaklarda.

Köktürklerden önce, Asya Hunları veya geç Hun devletleri çağlarında Çin kaynaklarında görülen Türkçe kelimeler üzerinde bugüne kadar bir hayli durulmuştur.

Köktürk öncesine ait Çin kaynakları Türkçe kelimeler bakımından ele alındığı hâlde, Köktürklerin birinci dönemine ait Çin kaynakları ele alınmamıştır. Birinci döneme ait olduğu tespit edilecek Türkçe kelimeler, bengü taşlarda geçmiş olsa dahi 150-160 yıl daha eskiye götürülmüş olacaktır.

Köktürklerle ilgili en eski Çin kaynağı *Cou-şu*'dur. 557-581 yıllarında hüküm süren Cou hanedanının resmî tarihi olan bu eser 629 yılında yazılmıştır. Demek ki bu eserde geçen Türklerle ilgili kelimeler, 629 yılından önce kullanılan kelimelerdir. Cou hanedanı 581'de son bulduğuna göre, kelimelerin kullanım tarihlerinin 581'den de önce olduğunu söyleyebiliriz.

Köktürklerin ikinci döneminden önce yazılmış Çin tarihlerinden biri de *Sui-şu*'dur. 636'da yazılmış bulunan *Sui-şu*, 581-618 arasında hüküm sürmüş olan Sui hanedanının tarihidir. *Cou-şu*'da geçen ünvanlardan ve hanedana mensup kişilerden birçoğu *Sui-şu*'da da geçer. 636'da yazıldığına göre bu eserde geçen Türkçe sözlerin de Köktürklerin birinci dönemine ait olduğu muhakkaktır.

Cou-şu ile *Sui-şu*'da Köktürklerin birinci dönemine ait 35 kelime tespit ettim. 15'i özel ad / ünvan, 10'u ünvan, 10'u ise diğer sözlerden oluşan bu kelimeleri aşağıda veriyorum (Liu 2006: 15 vd.; 61 vd.):

Tu-kyu (Türk): *Cou-şu*'da Türkçe ile ilgili ilk kelime *Tu-kyu*'dur. Köktürklerin türeyiş efsanelerinden birinde, ateş yakarak kabilesinin insanlarının hayatta kalmalarını sağlayan en büyük oğula bu isim verilmiştir. *Tu-kyu* kelimesinin, Türk sözünün Çinceleşmiş biçimi olduğunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. *Cou-şu, Sui-şu, Tang-şu* gibi Çin kaynakları Türklerden hep *Tu-kyu / Tu-*

BATI TÜRK KAĞANLIĞINDAN TÜRKÇE İSİMLER VE ÜNVANLAR

İstemi Kağan (552-576) ile Tardu Kağan (576-603) dönemlerinde, çeşitli kaynaklarda geçen birçok isim ve ünvan bulunmaktadır. Yabancı kaynaklardaki bu isim ve ünvanlar ve bunların Türkçe karşılıkları aşağıda alfabe sırasıyla verilmiştir.

Akkagas / Ak Kugu: 576 yılındaki Bizans elçisi Valentin'in Aral gölü civarında karşılaştığı kadın yönetici: "Valentin, muhtemelen Aral Gölü'nün kuzeyindeki bir bölgede Utigur kralı Anagai sayesinde hükmeden Akkagas adında bir kadının yönettiği bir İskit halkının arasından geçip giderek, Turksant'ın huzuruna vardı." (Chavannes 2007: 303). Grekçe *-s* ekini attıktan sonra geriye kalan bölümün *Ak Kugu* olduğunu düşünüyorum. Faruk Sümer, Memlüklerin kullandığı adlar arasında *Ak Kuş, Ak Sunkur, Ala Kuş* isimlerini sayar (1999: 374-375).

Arsila / Arslan: Türk Kağanlığını yöneten sekiz kağandan biri. Bizans elçisi Valentin'in Türk Şad'ın huzuruna gelmesi vesilesiyle Chavannes şunları kaydeder: "Turksant, Türk İmparatorluğu'nu yöneten sekiz prensten biriydi ve bunların en eskisinin adı Türkçe aslan sözcüğünü anımsatan Arsila idi." (2007: 304). Bu şahıs, *Târîh-i Buhârâ*'da *Şîr-i Kişver* olarak geçen ve Tardu'nun oğullarından biri olan İl Arslan olabilir.

Baykend: Tardu Yabgu'nun oğlu İl Arslan'ın (Şîr-i Kişver'in) yerleştiği şehir: "Beyağu, oğlu Şîr-i Kişver'i büyük bir ordu ile gönderdi. Şîr-i Kişver Buhârâ'ya gelince Ebrûy'u Beykend'de yakaladı ve hapsetti… Bu vilâyet, Şîr-i Kişver'in hoşuna gitti. Babasına bir mektup gönderdi. Bu vilâyeti talep etti… Beyağu'dan 'O vilâyeti sana bahşettim.' diye cevap geldi." (Narşahî 2013: 11). Bazı tarihçilerin *Beykend* okuduğu şehrin adı *Baykend*'dir. Şehrin adı Arap ve Fars kaynaklarında be-ye harfleri ile yazılıyor; *beg / beğ* (bey) okunabilmesi için be-kef harfleri ile yazılması gerekir.

Chavannes da şehrin adını *Baykend* olarak anar ve Seâlibî'den aktararak şehirdeki hazineleri şöyle anlatır: "Behram kaleye girip hazineyi açtırdığında, diye anlatır Seâlibî, sayısız miktarda gümüş, kıymetli eşya, muhteşem silahlar ve mobilyalar buldu. Bunların arasında Afrasyâb'ın ve Arcâsf'ın hazineleri, Siyavuş'un tacı, kemeri ve küpeleri vardı. Behram bir liste çıkardıktan sonra tüm bu zenginlikleri binlerce deveye yükleterek güvenilir bir muhafız birliğinin nezaretinde Hürmüz'ün sarayına gönderdi." (2007: 306).

SONUÇ

Tarihî süreç, giriş bölümünde incelenmiştir. Bu bölümde başlangıçtan Köktürk anıtlarına kadar olan dil malzemesi; kelime kadrosu, ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve cümle açısından değerlendirilecek ve bazı sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.[1]

DİL BİLGİSİ

Kelime Kadrosu

Eserin dizin bölümünde, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden önceki kelime kadrosu alfabetik sırayla verilmiştir. Ancak dizinde yer alan bu kelime kadrosu, dil karşılaştırmalarından ve kaynaklardan çıkarılabilenler kadardır. Şüphesiz ilk ve daha sonraki Türklerin kelime kadrosu dizinde yer alanlardan ibaret değildir. Ancak bütün kelime kadrosunu tespit etmek bugün için imkânsızdır. Sadece Swadesh'in 200'lük listesindeki temel kelimeleri, Eski Türkçedeki karşılıklarıyla birlikte listeleyebiliriz. Temel kelimeler bütün dillerin başlangıç dönemlerinde var olduğu düşünülen kelimeler olduğu için Ceytun kültüründeki İlk Türklerde de bulunmaları tabiidir.

Zamirler: ben (ben),[2] sen (sen / sin), o (ol), biz (biz), siz (siz), bu (bu).

Soru sözleri: ne (ne, *ka), kim (kim), nasıl (kańu), ne zaman (kaçan), nerede (kanda).

Temel sayılar: bir (bir), iki (ēki), üç (üç), dört (tört), beş (biş).

Akrabalık ve cinsiyet: ana (ana), baba (apa, ata), çocuk (ogul), karı (kis, kisi), koca (er), kadın (tişi), erkek (er, erkek), insan (kişi, eren).

Cansız tabiat: yer (yir), su (sub), göl (köl), nehir (öz, ögüz), rüzgâr (yîl), yağmur (yagmur), kar (kar), buz (buz), deniz (teŋiz), dağ (tag), taş (tāş), kum (kum), toz (toz), tuz (tuz), ateş / alev (ōt / yalın), kül (kül), duman (tuman, tütün), sis (tuman), bulut (bulıt), gök (teŋri), güneş (kün), ay (ay), yıldız (yultuz).

Zaman ve yönle ilgili sözler: gece (tün), gündüz (kūn), sağ (oŋ, sag), sol (sōl).

---

[1] Kaynaklar ana metinde yer aldığı için bu bölümde -gerekmedikçe- ayrıca gösterilmeyecektir.

[2] Ayraç içinde Eski Türkçedeki biçimler gösterilmiştir. Eski Türkçe ile 8.-13. yüzyıllar arasındaki Türkçeyi kastediyorum. Ses yapısında Köktürk dönemi esas alınmıştır.

DİZİN

***ab-:** Toplanmak, yığılmak; kaynaşmak; kuşatmak. Bizans kaynaklarında *Abares, Abaroi*; Latince kaynaklarda *Awari, Awares*; Slavca kaynaklarda *Abari, Obri* biçimlerinde geçen *Abar* "Avar" boy adının kökü. 155

Abar: Avar boyu. Bizans kaynaklarında *Abares, Abaroi*; Latince kaynaklarda *Awari, Awares*; Slavca kaynaklarda *Abari, Obri* biçimlerinde geçen boy adının özgün biçimi. 155

abı-: Gizlemek, saklamak. Sümerce *abad* "barınak, sığınak, siper" / *abur* "kuytu" ile örtüşen, İlk Türkçeye ait türev. 60, 73, 213

abız: Mum (*DLT*: *awus* "Bulgar lehçesinde mum"). Altın Elbiseli Adam yazıtında geçen, İlk Türkçeye ait türev. 108

aga: Yükselerek. Altın Elbiseli Adam yazıtında geçen İlk Türkçeye ait çekimli biçim: *ag-a*. 108

agu: Zehir. Sümerce *aḫ* "tükrük, salya; zehir" ile örtüşen, İlk Türkçeye ait türev. 60

ak: ak, beyaz. Taberî'de *Akşunvar*, Mes'ûdî'de *Aḫşunvaz* olarak geçen Ak Hun hükümdarı *Ak Suŋgur*'un ad veya ünvanında;

Bizans kaynağında *Akkagas* olarak geçen İstemi Kağan dönemindeki kadın yönetici *Ak Kugu*'nun adında geçen Türkçe kök. 166, 186

ak-: Akmak. Bengston – Ruhlen'ın "ana dünya dili"nde tasarladıkları 27 kelimeden **?aq'wa* "su" ve Ana Avrasyatik **akwa* "su" ile örtüşen;

Sümerce *aḫaş* "su kanalı" ile örtüşen *akış* türevinde görülen, İlk Türkçeye ait kök. 27, 31, 60, 79

aka: Ağabey. Tobalara ait Çince kaynaklardaki *akan* "bir ünvan" ile örtüşen;

Bizans kaynaklarında *Akatir, Akatdzir* olarak geçen Avrupa Hunlarına mensup boyun adında görülen Türkçe kök. 133, 140

Akatir: Ağalar. Bizans kaynaklarında *Akatir, Akatdzir* olarak geçen Avrupa Hunlarına mensup boyun adı: *aka+tir*. 140

***Ak Hun:** Ak Hun, Batı Hunları. Prokopios'ta *Leukón Oúnnon* (Ak Hunlar), Hint kaynaklarında Śvêta Hûṇa (Ak Hunlar) olarak geçen kavmin Türkçe karşılığı. 167

akış: Akış. Sümerce *aḫaş* "su kanalı" ile örtüşen, İlk Türkçeye ait türev. 60

Ak Kugu: Ak kuğu. Bizans kaynağında *Akkagas* olarak geçen İstemi Kağan dönemindeki kadın yöneticinin adı. 186

***Ak Suŋgur:** Ak Hun hükümdarının adı veya ünvanı. Taberî'de *Akşunvar*, Mes'ûdî'de *Aḫşunvaz* olarak geçen ad veya ünvanın özgün biçimi. 166

***al:** Aş. Tobalara ait Çince kaynaklardaki *a-çen* "saray mutfağı görevlisi" ile örtüşen **alçı* "aşçı" türevinin kökü. 133

EK

DİLİN DOĞUŞU VE EVRİMİ: BASAMAK TEORİSİ

Son on yıllardaki araştırmalarda, insanın evrimi gibi dilin de tabii seçilim yoluyla ortaya çıktığı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmalarda genellikle ses ve işitme organlarıyla beynin gelişmesi üzerinde durulmuş; insan dilinin çevredeki varlıkların seslerini taklit yoluyla ortaya çıktığı fikri ağırlıklı olarak işlenmiştir. Ancak dilin doğuşundan sonraki aşamalar ihmal edildiği için dillerin nasıl olup da birbirlerinden bu kadar farklılaştığı ve kelimelerin nasıl keyfîlik (arbitraire) özelliğine sahip olduğu soruları cevapsız kalmıştır. Basamak teorisiyle ben "doğrudan taklit"ten sonraki aşamaları da ele alarak bugünkü durumu açıklamaya çalıştım.

Daha 19. yüzyılda Darwin, *The Descent of Man* adlı eserinin üçüncü bölümünde dilin evrimi ile canlı organizmaların evrimi arasındaki benzerliğe / ayniyete temas etmişti:

> Diller, organik canlılar gibi, gruplar ve bunların altındaki gruplarla sınıflandırılabilir; ya doğal olarak soya göre ya da yapay olarak başka özelliklere göre sınıflandırılabilirler. Başat diller ve lehçeler çabuk yayılırlar ve diğer dillerin yavaş yavaş yok olmasına yol açarlar. Bir dil, bir tür gibi, bir kere yok olursa, Sir C. Lyell'in belirttiği üzere, hiçbir zaman yeniden ortaya çıkmaz. Aynı dilin hiçbir zaman iki doğum yeri yoktur. Ayrı diller birbirleriyle kaynaşabilir ya da karışabilir. Her dilde değişkenliğe rastlarız ve sürekli olarak yeni sözcükler ortaya çıkmaktadır; ama belleğin gücünün bir sınırı olduğundan, tek tek sözcükler, tüm bir dil gibi, yavaş yavaş yok olur. Max Müller'in yerinde bir şekilde belirttiği gibi; 'Her dilin sözcükleri ve dil bilgisel biçimleri arasında sürekli bir yaşam savaşı vardır. Daha iyi, daha kısa ve daha kolay biçimler sürekli olarak üstünlük kazanıyordur ve bu başarıyı da doğalarında var olan erdemlerine borçludurlar'. Bazı sözcüklerin bu daha önemli hayatta kalabilme nedenlerine, salt yenilik ve moda da eklenebilir; zira insanın kafasında her şey için küçük bir değişikliğe karşı kuvvetli bir istek vardır. Var olma savaşımında bazı beğenilen sözcüklerin hayatta kalabilmesi ve korunması, doğal ayıklamadır (Harris – Taylor 2018: 166).

Darwin ve Max Müller dillerin, kelimelerin ve dil bilgisi biçimlerinin hayatta kalmasında ve ölmesinde doğal seçilimin rol oynadığını belirtiyor. Fakat acaba ilk kelimeler ve dolayısıyla kök dil (protolanguage) nasıl doğdu, nasıl gelişti?

Basamak teorisinin amacı bu soruya ve sonrasına cevap vermektir. Ancak bu incelemede büyük maymunların beyinlerinin büyümesi, ses ve işit-